

Ismeret és lelkiismeret

„A tudás — lelkiismeret nélkül — romlásba viszi a lelket.“ Rabelais aforizmája — a tudomány etikai jelentésére vonatkoztatva — ma is érvényes, vagy talán ma érvényes igazán, amikor a tudomány közvetlen termelőerővé vált. Éppen napjainkban egészíthetjük ki úgy, hogy szakadatlan növekedése nélkül a tudás a gazdasági fejlődést általában a társadalmi haladást itéli pusztulásra. Természetesen itt az emberiséget, nem pedig a megsemmisülést szolgáló tudásra gondolunk.

Sajnos, nem mindenki látja világosan tudat és öntudat, tudás és etika összefüggését. A XIX. század utópista és szocialista gondolkodói azt hitték, hogy az emberi hatóerő bármilyen növekedése csakis haladó irányú lehet. Ez, tudjuk, csalóka ábrándnak bizonyult. A tudomány jelen és jövő bölcsője; de sírja is lehet Földünk életének.

Ma, amikor a tudomány a termelőerők mellett létrehozta a pusztulás erőit is, a tudományos és műszaki tevékenység etikai megalapozásának ügye az emberiség iránti felelősség gondjává válik. Egyre nyilvánvalóbb, hogy a társadalom értékrendjén múlik, miként használják fel az emberi elme nagy vívmányait. Az észszerűt összhangba kell hozni az erkölcsösssel. Az erkölcsnek észszerűnek, a rációnak pedig elsősorban etikusnak kell lennie.

Az az aggodalom, amelyet az emberek általában, de kiváltképp a tudósok éreznek a tudomány alakulásának káros hatásaival kapcsolatban, mind sűrűbben nyilatkozik meg; vannak, akik úgy vélekednek, hogy már senki sem tudja, hová is vezet voltaképpen a tudomány.

A tudomány társadalmi szerepének ez a negativista megközelítése nyilván egyfajta fatalista magatartás elfogadásához vezet, ami persze megkönnyítené bizonyos körök arra irányuló törekvését, hogy a tudományt az ember, a társadalom feletti uralomra használják fel. Bizalmunk a tudományban mégsem elegendő ahhoz, hogy szemléletünk valóban tudományos legyen, és így elkerülhessük vagy legalábbis csökkentjük tevékenységünk esetleg káros hatásait, olyan válságok fellépését, amelyeket egyre nehezebb lesz leküzdeni, illetve megoldani.

Sok szó esik továbbá a tudományos kutatás korlátairól. Felvetődik a kérdés: lehetséges-e, hogy a tudomány ne legyen képes idejében kielégítő választ adni azokra a nagy problémákra, amelyekkel az emberiségnek szembe kell néznie, az utóbbinak pedig ne maradjon más választása, mint az, hogy korlátozza szükségleteit, ésszerűsítse a fogyasztást, és az aszkézist sugalló megoldásokat fogadjon el.

Nézetünk szerint nem a tudomány tehetetlenségéről van szó, hiszen a tudomány tovább fejlődik, hanem arról, hogy kultúránk képtelen ésszerűen sáfárkodni találékonyágunk adományaival. A gépeket, a termelést tovább lehet automatizálni, kibernetizálni, robotizálni, bionizálni, de nem az embert és nem a társadalmat. Éppen az embernek kell magas fokon tudatosítania magában mind a műszaki tudományos haladás lehetőségeit, mind pedig azokat a veszélyeket, amelyeket az ellenőrzés alól kiszabadult vagy nem kellőképpen uralt tudomány, technika és technológiák, termelési folyamatok rejtenek magukban. Az észnek az ésszerűtlen fölébe kell kerekednie. Nem a gépesített embertől, nem a demonizált tudománytól és technikától várhatjuk a problémák megoldását, hanem a tudatos embertől, a humanizált tudománytól és technikától. És csakis az érett emberi öntudat oldhatja meg ésszerűen, hatékonyan, kiegyensúlyozottan a jelenkori világ, a közeli és távoli jövő nagy feladatait.

Az ismeretek határai egybeesnek a lelkiismeret korlátaival, az emberi értelem végességével, holott azt végtelennek sejtjük. És ha a haditudomány, elérvén a tökélyt, megszűnik, amint Victor Hugo mondta, az embert szolgáló tudomány határtalan fejlődésének legbiztosabb garanciája a hadikutatások, a fegyverkezési hajsza, a háború teljes kiküszöbölése. A tudomány fejlődésének, e fejlődés távlatainak problémája nagyon élesen vetődik fel akkor, amikor a tudomány, a fegyverkezési verseny, a termonukleáris, elektronikus és kozmikus háború szolgálatába állított tudásról van szó. Beszélhetünk-e egyáltalán emberi haladásról, amikor a haditudomány és haditechnika „haladása“ mindent elpusztító háborúhoz vezethet? Nem lenne indokoltabb hátráló haladásról vagy fejlődő regresszióról beszélni?

A háború sosem vitte előbbre az emberi társadalmat. Mégsem mondanánk igazat, ha tagadnók, hogy egyes hadászati, haditechnikai kutatások az emberiség

számára hasznos ismeretekhez vezettek. Ettől a megállapítástól addig, a tőkés világban el-elhangzó állításig, hogy a katonai kutatások, a katonai költségek valószínűségi jótéménytel jelentenek az emberiségnek, akkora távolság van, amelyet csak az képes „áthidalni“, aki letér az értelem útjáról, és süketté válik a lelkiismeret szavára. A tudományos és műszaki forradalom korában, a legkorszerűbben egyetemes technika korában vigyáznunk kell, nehogy a halál váljék egyetemessé. Sajnos, sokan elfelejtik, hogy valójában egyetlen civilizáció létezik, hogy emberi nemként egységet alkotunk, hogy a vér egyformán piros Európában, Ázsiában, Afrikában és bárhol; hogy a Föld minden lakója számára egy és ugyanaz.

A XXI. század küszöbén véglegesen szakítanunk kell a sötét és távoli közép-kor némeily fogalmával. Ahogyan Einstein mondotta: gyökeresen meg kell változtatnunk gondolkozásmodorunkat. Emberek milliói pusztulnak éhen, százmilliókat sújt az idült rosszullat. Irgalmatlan betegségek tizedelik az emberiséget. A gazdag és a szegény országok életszínvonala között nő a szakadék, egyre szennyezettebb a környezet, a nukleáris háború réme mind fenyegetőbb. Hány súlyosabbnál súlyosabb gond vár enyhítésre! Csakis a tudomány képes megoldást találni rájuk. Okkal bízunk a tudományban. Diadalmas felfejlődéséből bátorítást merítünk.

A tudomány és a tudás fejlődéséről szólva, feladatait sorolva nem feledkezhettünk meg a társadalomtudományokról. Nem hallgathatjuk el azt a nagy veszélyt, amelyet a természet megismerésének felívelése jelent a társadalom megismerésének visszamaradása közepette. Számunkra, akik kommunisták vagyunk, a kérdés a következő: vajon a forradalmi marxista gondolkodás együttemben haladt-e a természettudományokkal és a technika fejlődésével? Vajon eléggé korszerű, eléggé alkotó a marxizmus ahhoz, hogy tájékozódni segítsen a mai tudományos elméletek hallatlan bonyolultságában és az ellentmondásoktól terhes jelenkori világban?

Napjainkban ténylegesen léteznek különböző felépítésű társadalmi, politikai és államalakulatok, s mindegyik csak azt hajlandó elfogadni, ami a saját szerkezetének az életképességét igazolja. Ez természetesen előnytelenül befolyásolja, hátráltatja a társadalomtudományok fejlődését a természettudományokéhoz képest. Egyre nyilvánvalóbb, hogy el kell jutnunk bizonyos egységes törvényszerűségek elismeréséhez, nemcsak a természet, hanem a társadalom kutatásában is.

Nem kétséges, hogy magát a dialektikát is dialektikusan kell felfogni. Ahogyan Nicolae Ceaușescu elvtárs mondotta már 1966-ban, a jelenkor világában végbemenő nagy változásokat és átalakulást „nem lehet gépiesen összehasonlítani az 50-60 évvel korábbi helyzettel, vagy csupán a klasszikusokból vett idézeteket alkalmazni. Ez a megközelítés gátolja a marxista gondolkodás fejlődését.“

Másfél évszázada a dialektikus materializmus még nem létezett. Ma létezik. Elhíhetjük-e, hogy eddig felismert tételeit nem fog kelleni idővel teljesen átfogalmazni vagy legalábbis kiegészíteni? Szükséges a dialektikus materializmus haladó megújulása! Szükség van a ma marxizmusára, a kortárs marxizmusra. Ez a természet- és a műszaki tudományok, mind pedig a társadalom-, illetve embertudományok fejlődésének záloga. Ez szavatolja magának az emberi társadalomnak a fejlődését.

„A nagy tudomány“ korunknak nemcsak szükséglete, hanem lehetősége is. Csakhogy ezt a lehetőséget úgy kell felfogni, ahogyan napjaink valóságában jelentkeznek, vagyis mint globális problémát, amely átfogó tudománypolitikát igényel. És bármennyire igaz, hogy a globális méretű politikai cselekvésnek még jó ideig az utópia tisztítófűzében kell várnia sorára, a nagy tudományos összefogás — a világ tudósainak lelkiismereti szükséglete — példaként szolgálhatna az egyelőre még távolinak tetsző emberi összefogás számára.

Ne feledjük: a tudomány az az erő, amely alakítja és átalakítja az ember elképzelését önmagáról, helyéről a világban, és amely tovább formálja az emberi lét anyagi alapját.

A megismerés több évezredes emberi tevékenység eredménye, a civilizáció alap-eleme. Ha nem is osztályjellegű, azért az ellentétes osztályokra tagolódó társadalomban az emberek helyzetük függvényében különbözőképpen vélekednek a tudás értékéről. A tőkés társadalomban a tudás értékét általában a profit határozza meg, a szocialista társadalomban viszont a megismerés az egész nép kincsévé válik. A szocializmust és a kommunizmust csakis az emberiség által felhalmozott teljes ismeretanyag birtokában lehet felépíteni.

Bizonyos helyzetekben téves, szektás, begyepesedett magatartások miatt a szocializmus felsőbbrendűsége nem tud teljes mértékben megnyilatkozni. A tudomány értékének lebecsülése, a tudományos megismerés szerepének háttérbe szorítása, kellő ismeretekkel nem rendelkező emberek kulcspozíciója vagy a döntés hatalmának túlzott összpontosítása minden esetben kedvezőtlenül hat a szocializmus fejlődésére. Tévedés az önálló gondolkodásban, különböző vélemények és felfogások

érvényesülésében a vezetéssel szemben megmutatkozó ellenzékiiséget látni, és a vak engedelmeséget tekinteni a hűség legfőbb bizonyítékának. Az ilyen helyzet csak árthat a haladásnak, a szocializmusnak. Ezért fontos és szükséges, hogy létezen, és ne csak papíron létezzon a tudósok valóságos *szakmai, társadalmi és politikai* státusa. Pártunk politikája ebben a tekintetben is félreérthetetlen. Kutatók, kutatóintézetek elbírálásának fő kritériuma a *teljesítmény*, illetve a felfedezések és találmányok alkalmazhatósága a termelési folyamatokban, a társadalom életében.

A kutatók szakmai státusának a megállapítása magával hozza társadalmi státusuk rögzítését. Tekintettel arra, hogy a tudomány közvetlen termelőerővé alakul, és a tőkés országokban a műszaki értelmiség a kétkezi dolgozókkal együtt vesz részt az érték-többlet létrehozásában, nyilvánvaló, hogy azonos kategóriába sorolandó a munkásokkal; a két kategória közötti különbség napjainkban egyre csökken, és arra korlátozódik, hogy a társadalmi munkamegosztásban eltérő szerepet töltenek be. A szocialista országokban a szellemi és a fizikai munkásokat egyaránt dolgozóknak lehet és kell tekinteni.

Századunk mindinkább tudatára ébred egyes helyzetek, állapotok abszurditásának, ami már önmagában is jelez valamit. Többek között: megóv a szélsőségektől. Tudomásul kell vennünk, hogy a valóságos „együtt él” a valószerűtlen, hogy az irreális átcusúsása a realisba és viszont nem ritkaság többé. Rejtélyes világban élni — nem könnyű dolog; az abszurditás világában élni lehetetlen. Szembe kell szegülnünk a történelmietlen logikával éppúgy, mint a logikátlan történelemmel. Nem fogadhatjuk el azt a világot, amelyben az abnormist normálisnak tekintetik, amelyben egyetlen elv — az elvtelenség — érvényesülhet, és az emberiség sorsát megpecsételő egyezmény az emberiséget megosztó egyetértéshiányt, az egész bolygónkra kiterjedő holokausztum rémét szentesíti.

A tudósnak az új, rettenetes apokalipszis elhárítására szövetkezők első sorában kell küzdeniük. Vannak olyan helyzetek, amikor a tagadás az egyetlen helyes magatartás, a helyeslés megalázkodás, a közöny pedig mindannak a tagadása, ami emberi érénynek számít.

A lelkiismeret már nemegyszer irányította nagy tudósok cselekedeteit. Jusszon eszünkbe Giordano Bruno, akit — mert egyetértett Kopernikusz felfogásával a végtelen számú világokból álló világegyetemről — az inkvizíció börtönbe vetett, s mert nem tagadta meg eszméit, máglyán égetett meg Rómában 1592-ben. Ne felejtsük el Galileit, aki az inkvizíció embertelen zsarolására visszavonta ugyan tanait, de maradt annyi lelkieje, hogy kimondja: *Eppur si muove* — „És mégis mozog”. Köztudott, hogy Einstein, aki — abban a tudatban, hogy a hitlerista barna pestistől fenyegetett emberiség megmentését segíti elő — közreműködött az atombomba létrehozásában, miután meggyőződött az új fegyver borzalmas hatásáról, elenezte az egyetlen halál eszközünek felhasználását. Nem titok, milyen méltósággal viselte Oppenheimer, az atombomba egyik atyja az FBI megtorlását bátor kiállásáért. Ismeretes Heisenberg bölcsessége: szembeszállt a náci vezetőkkel, szabotálta az atombomba-gyártás előkészületeit. Niels Bohrról is tudjuk, hogy tiltakozott az atombomba gyártása ellen. Nem csekélyebb Langevin gesztusának emberi értéke sem: a híres francia fizikus a második világháború idején, tiltakozásul a náci megszállás ellen, belépett az ellenállás soraiba.

Mindezek a tudósok és még sokan mások a legkülönbözőbb körülmények között magas fokú társadalmi öntudatról tettek tanúbizonyságot, bebizonyítva a világnak, hogy az igazi tudós a népek oldalán harcol az emberiség folytonos haladásáért. Megmutatták, hogy helyesen értelmezik a fegyverekről és a műzsákról szóló régi mondást. Vagyis: nem a fegyverek közt hallgatnak a műzsák — *Inter arma silent musae*, hanem *Inter musae silent arma*, a műzsáknak, a tudomány műzsáknak is szólniuk kell minél hangosabban, hogy elfojtsák, szóhoz se engedjék a fegyvereket. Hazánk tudósai nyugodtak lehetnek, mert a szocialista társadalmi rendben hallhatóják erős szavukat az emberiség nemes eszményei védelmében.

Az emberi öntudatnak, a népek öntudatának planetáris szintű öntudattá kell emelkednie. Az egyetlen esély arra, hogy tovább lehessen haladni az Ismeretlen végtelen óceánján: megakadályozni az „elkerülhetetlen”-t és megmenteni az emberiséget. Az ember, a fejlett öntudatú, a legkorszerűbb ismeretekkel rendelkező ember, a ráció embere csodákra képes. Ha Szokratész arra biztathatta az embert, hogy ismerje meg önmagát, a Montaigne-aforizma pedig minden dolgok mértékévé tette, ma már mindezekhez hozzá kell tennünk, hogy az embernek önmaga mértékévé kell válnia. Csak így szolgálhatja a tudás az emberiséget; csak így egészítheti ki egymást ismeret és lelkiismeret, nem a semmibe zuhanást, hanem az előrehaladást valószínűsítve. A tudomány és a technika korának az öntudat korává is kell lennie.